

HAGYOMÁNY

Kuruc hagyományok

„Rákóczit” én először az acélgyári kultúrház színpadán láttam Salgótarjánban, talán a harmincas évek közepe táján. Zsinóros mente, vállakra omló haj, prémes süveg lángszínű bársonnyal a tetején, gyönyörűn, mint Mányoki Ádám híres festményén, ismerősen, de a nézőtér mélyéről mégis mérhetetlen meszeségben fénylett.

Később égető élményeim lettek a személyiség és társadalom, a jelen és múlt, a történelmi valóság és hagyományok között feszülő messzeségek és vonzódások. Mert csak korunk távlatából tűnik elének, hogy ki is volt valójában a fejedelem.

„MEGYEK MESSZE, RÁKÓCZIVAL”

Mindjárt azután, hogy 1711-ben a nagymajtényi sikra hadiszemle ürügyén összehívott kuruc hadsereggel letétették a fegyvert, megindult a harc Rákóczi örökségéért. A Habsburg-udvar még az emléket is ki akarta söpörni az országból. A nemesség elfogadta a szatmári megegyezést, igaz, hogy sokan gyűjtögettek, másolgatták Rákóczi leveleit, kiáltványait, de titokban, kúriáik, dolgozószobáik védelmében. A jobbágyok azonban sokáig visszavárták. Hol a Szamos vidékén fegyverkeztek szolgalegények, szökött jobbágyok, hol Szentendrason, Vásárhelyen készülődtek a kuruc világra a császár és az urak ellen. Pedig botozás, börtön, kerékbe törés, akasztófa figyelmeztetett: Rákóczi nevét még kiejteni sem ajánlatos. Az utakon fuvarosok, szőlőmunkások, koldusok, hajdani vitézek, vagabundusok hírekkel jártak, terveket szöttek, az idők fordulását készítgették. Egy szegény román asszonyt 1717-ben azért vetettek tömlöcbe, mert azt beszélte, hogy Rákóczi és Bercsényi leveleit hozta, s amikor elfogták, lenyelte azokat, nehogy illetéktelenek kezébe kerüljenek. A vármegyei törvényszék kötél általi halálra ítélte azt a kuruc világbeli egykori hadakozót, aki így biztatott egy álmosdi embert: „*Én Rákóczi kapitánya vagyok, állj hozzám katonának és te kornyétás leszel!*”.

1737-ben vizsgálatok sorát indították, és papírhegynyi periratot körmöltek össze, mert Csohaly Gyurka szolgalegény jókedvűen elkiáltotta magát: „*Engem többet nem látlok, megyek kurucnak!*” — büntetésből besorozták a császári regimentbe. Falvakban, börtönökben, majorokban, pásztorzállásokon, favágószénégető tanyákon széttöredezve, mesékbe foszlódba éltek tovább Rákóczi nagy vállalkozásának eszmei értékei. Egy lévai születésű legény megszökött a császári hadseregből, nem akarván idegen országban, a dinasztiaért harcolni, mikor Szigeten elfogták, így biztatta társait: „*Látja, a halál a fején vagy, de édes magyar nemzetéért úgy megyen a halálra, mintha méz nyalni vinnék!*”. Már három éve halott a fejedelem, amikor a munkácsi uradalom kárpátukrán népe a császárért imádkozásra szólító papjainak ezt felelte: „*Miért a császárért imádkozunk, aki adókat, követeléseket és más terheket rak ránk, a sókereskedést tiltja, a kivitt és behozott dolgokért igen nagy harmincadot — vámot — követel. Inkább imádkozunk a mi régi urunkért, Rákócziért, hogy szerencsésen visszajöjjön hozzánk!*”. Feltehetően a fizetómester vehette el valamelyik munkástól azt a szép szlovák éneket a trencsényi csatáról, amit egy üveghuta bérjegyzékkönyvében találtak nemrégiben a kutatók. Egy 1765-ben Jobbágyiban felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint Pásztón Horvát István kapitány foglalt és osztott földet, és a pásztóiak a szabadságharc alatt (és utána sem jó ideig) nem ismertek földesurat maguk fölött. Dunántúli jobbágyok a XVIII. század végén azért készültek kuruc világra, mert akkor majd a földeket felosztják maguk között.

Izgalmasabb ez a föld alatt élő kuruc hagyomány, mint a kalandregények. Jelentősége nem kevesebb, mint hogy a füg-

getlenség és társadalmi haladás egységében őrizte meg és adta tovább a szabadságharc történetét. Értékét már a felvilágosodás korában megsejtették. S gyűjtögetni kezdték a bujdosó énekeket, kuruc dalokat, népi emlékeket. De csak a reformkorban kezdik felismerni, hogy az olyasféle bujdosóének, mint például a „*Megyek messze, Rákóczival!*”, hogyan és miként közvetítője régi és új generációk között a társadalmi harc eszméinek. Az antifeudális kuruc hagyományt írók, költők, fiatal történészek igyekeztek elevenen ható erővé lenni, a polgári átalakulásért és szabadságért harcoló magyar társadalom történelmi tudatvilágába átemelni. Csak arra futotta idejük, hogy néhány gondolati ívet húzzanak, miként Petőfi, 1848 és Rákóczi harca között.

HARC RÁKÓCZI ÖRÖKSÉGÉRT

Nógrád vármegye kiváló történetírója, Nagy Iván, az egyike volt azoknak a historikusoknak, akik társadalmi jelentőségében akarták feltárni Rákóczi harcaikat. Neki is nagy része volt abban, hogy tudjuk: kisemmizettek, szegénylegények, végvári vitézek, bujdosók, sószállító tutajosok, szőlőmunkások, adókkal, robottal kizsigerelt jobbágyok bontották ki Rákóczi zászlóit. Mezítláb vagy bocskorban mentek a fejedelem elé, parasztpuskákkal, botokkal, szekercékkel felfegyverkezve, csak posztósüvegük bevágott széle bizonyította, hogy kezet adtak a tiszaháti felkelést szervező Esze Tamásnak.

Feudális viszonyok között főurak, nemesek nélkül nincs országos szabadságharc, lehetetlen felépíteni egy új magyar államot. Rákóczi a művelt és vállalkozó szellemű nemeseket gyűjtötte maga köré, az ország ügyét önzetlenül szolgálókkal igyekezett kormányozni, de sokan voltak, akik csak nemesi kiváltságukat védték, birtokaikat növelték, jobbágyaikat sokszor erőszakkal is visszakövetelték a zászlók alól, s azután árulók lettek.

Az 1860—1870-es években azonban egyre inkább a romantikus-nemesi szemléletben íróknak állt a világ. Sok történetíró kezéből kiütötték a tollat, mert aki mégis a jobbágyok, végváriak világából akarta megmutatni a kuruc kort az új magyar társadalomnak, az jó, ha csak úgy járt, mint Nagy Iván, aki ugyancsak vitába keveredett Thaly Kálmánnal, a kuruc nemesi romantika megszállott historikusával, s keserűségében végül is odahagyta Pestet, hazament Horpácsra, bírónak.

Akkoriban szerte Magyarországon nyalka, büszke kurucokat idézgettek a fejedelem nevében, uraikért bátran halni induló vitézeket, jól vasalt kacagányokban — igaz, hogy elvesztek mindazok a csaták, de mi más lenne a magyar dicsőség! —, és sűrűn koccintgattak vidám áldomásokra. Mert a kuruc virtus kelletárába éppen úgy beletartozott a piros borral teli kancsó, mint a sallang, kacagány, aranyújtásos mente, fokos, görbe kard, erős pálinka és sírva vigadás. Zengett a tárogató, Thaly álkuruc dalait drága történelmi kincsnek hitték, és aki a jobbágyok társadalmi harcát emlegette, arról azt mondták, „nem jó hazafi”.

RÁKÓCZI TEMETÉSE

1906-ban hazahozták a fejedelem és bujdosó társainak hamvait. Kevesen tudják, hogy a temetés látványos ünnepsége milyen kegyetlen, véres harcot takart. A kuruc hagyományért folyt a harc. Kisajátítók és örökösök között.

Egyik oldalon a kormánypártba hajlott függetlenségi párt, az egész úri Magyarország kuruc főtisztek kosztümeiben — bandériumok, sárga csizmák, s gazdagon prémezett menték, mert már késő ősz van, éppen három napja, hogy október 26-án a villamosvasutasok sztrájkba léptek. Előkelő közönség a tribünökön. Ájuldoznak az osztrák gyármányú, átfestett gyászhintók és felkantározott konflislovak „historiai” látványától a Kerepesi

úton végig, akik meg tudták fizetni ablakonként a 150 forintot az élelmes háziuraknak. A színházakban ömlik a könny az áruló Ocskay miatt. Csak a miniszteri szónokok izzadnak, vigyázniok kell, nehogy kicsússzon a szájukon a szó: „Fejedelem”, mert a repatriáló törvény szerint csak „Rákóczi és társai” térhettek vissza, s a beszéd végét a Habsburg király dicsőítéséhez kell kikanyarítaniok.

A másik oldalon az aratómozgalmak, sztrájkok sötét és sápadt tömege, orvosok, mérnökök, tanítók, kiseberek s néhány írástudó. A kormány Rákóczit ünneplő hazafias demagógiával akarja leszerelni a vasutassztrájkot. Erre a sztrájkbizottság a következő levelet adja ki: „*Azt mondják . . . , hogy rossz magyarok vagyunk. Hogy a nagy Rákóczi fejedelem hazatértének ünnepi hangulatát rontjuk. Mutassuk meg, hogy jobb magyarok vagyunk, mint azok, akik nemzetiszínű zászlókba csavarják önzésüket. Elmegyünk mindnyájan a nagy fejedelem temetésére.*”

A katonákat bezárták a kaszárnyákba. Kordonok mögé szorították a tömeget. Ragasztott szemöldökkel, álbajusszal, parókaüstökökkel kuruc vitézeknek álcázták a rendőröket. A Bazilika körül a gyászmise alatt razziazott a rengeteg álkuruc. Volt, ahol puskatussal és kardlapokkal verték el az embereket Rákóczi koporsója mellől. „*Még hőseinket is kisajátították* — írta Ady —, *Rákóczi koporsóját ők, akik Rákóczit becsapták és elárulták, úgy körül állották, hogy mi nem férközhettünk hozzá. Álhazafiságukkal agyonterrorizálnak ezek minket.*” A sztrájk-tanyákon a vaskosarak parazsa több meleget adott, mint végig a vasútvonal mentén a hivatalos parancsra rakott „kuruc örömtüzek”, mert vármegyei hajdúk tartották tisztességes távolságban az odazarándoklókat, és a nép szorongva nézhette a vak messzeségbe száguldó vonatot.

Pedig néhány történész éppen akkor tárt fel fontos dokumentumokat. Jobbágyleveleket, folyamodványokat, Rákóczi számos írását, és két szegénylegényeket. A jobbágykatonák arról írnak, hogy a fejedelem megígérte, hogy felszabadítja a földesúri kötelékből is a fegyvert fogókat.

Tudták, hogy egyéni sorsuk a haza ügyével van egybekötve, és sok jobbágykatonára folyamodványában olvashatjuk ugyanazt, amit a Nógrád vármegyei Héhalomról származott Kecskeméti György karabélyos írt Rákóczinak: „*Országunk szabadságáért utolsó csöpp véretem nem szánom kiontani.*” Ott volt a tudósok asztalán a sárospataki országgyűlés végzése is, bizonyítva, hogy a fejedelem nemcsak megfogadta, hanem törvénynyel pecsételte meg: a jobbágykatonák fiaikkal, unokáikkal együtt felszabadulnak, és szabad földet vagy falut kapnak letelepedésre. Íratok sokasága bizonyította, hogy Rákóczi védte a jobbágyokat a földesurak, vármegyék, nemesi tisztek, garázda katonák hatalmaskodásaival szemben, segítette a szegényeket, támogatta a mesterembereket, fejlesztette az ipart és a kereskedelmet. Fennmaradt rajza tanúsítja: annyira érdekelte a bányászat, hogy maga is töprengett vízemelő szerkezeten. Szorgalmazta, hogy iskolákat építsen minden vallási, nyelvi közösség, s politikája Magyarország minden népe előtt messze távlatokat nyitott: A „Szegénylegények éneke” és a „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése” pedig művészi erővel fejezi ki a népi kurucság osztályharcos hazaszeretétét: „*Csak szegények, nem úrfiak véreket onták.*”

Mindezekből a falvak és városok népe egyaránt testközelben érezhette volna magához Rákóczit. Ehelyett azonban kuruc operettet mutattak neki. Az áruló kuruc generálisok leszarmazottja dalt szerzett, és zengett tőle egész Magyarország: „*Krasznahorka büszke vára.*” Vagy másként titkolták el Rákóczi örökségét.

Még az igényes történettudomány is utat veszített. Szekfű Gyula az élő hagyományt rekesztette volna el, ha igaz, amit ír: „*Rákóczi egy évszázados eszmének legeslegutolsó képviselője volt, s utolsó éveiben villámcsapott fatorzóként, lombtalan koronával, száraz ágakkal állott ott a fiatalág színeiben pompázó, gyorsnövésű cserjék között.*” Maradtak a kosztümök, díszletek, csinnadratták, álkuruc nóták és kongó frázisok, s a sovén nacionalizmus avartüzei. „*Ha megköveznek is érte, kimondom, hogy nemzedék még nem volt méltatlanabb, hogy Rákóczi koporsója előtt leboruljon*” — írta Apáthy István a Pesti Napló hasábjain

a fejedelmet temető úri kuruc világról. Nem ismerte, ami ezután következett.

UBI EST PRINCEPS?

Hosszú ideje nyomozgattam már Horvát István kuruc kapitány után, mikor megtaláltam nevét a romhányi csata emlékoszlopán. Tünődni való akad itt elegendő.

A romhányi csatát 1710. január 22-én vívták, az emlékoszlopot 1932. október 9-én avatták fel. Akárhogy számítjuk, nem kerek évforduló. Ki nyert, ki veszített? Mái vitatják a történetírók. „*Németet az elmúlt szerdán megvertük dicsőségesen, de a harchelyről gyalázatosan elszaladtunk*” — jellemzi a csatát Ottlyk György főudvarmester. A kurucok nyolcszoros túlerőben voltak, a magyar, lengyel és svéd csapatok már beszorították Sickingen tábornagyot a Lókos-patak mocsaraiba, de időnek előtte zsákmányolni kezdtek, és a császáriak visszavágtak. A kuruc haderő nagyobbik fele a Lókos-patak túloldalán, Károlyi Sándorral az élen, tartalékban áll, Rákóczi parancsokat küld, hogy támadjanak, aztán, hogy üldözzék, vágják el, kerítsék be a visszahúzódó ellenséget. Károlyi azonban nem mozdult, s tizenkilenc tiszt, háromszázhat magyar, nyolcvan lengyel és svéd harcos ott maradt a Véres-hegy lábainál. Győzelmi emlékül aligha állíthatták a nyolcméteres obeliszket. Akkor hát miért? Rákóczi domborműve mellett ott van rajta Károlyi Sándor is. Mint ilyen, egyetlen az országban. Nevezetessége az is, hogy bámulatosan gyorsan, néhány hónap alatt készült, tetején kétméteres bronz turul, körülötte kovácsoltvas lánc, nem takarékoskodtak a költséggel.

Pedig az országban nagy volt a szükség. „*Az inségakció lebonyolítására városunk semmiféle költségvetési fedezettel nem rendelkezik — s a munkanélküliség következtében fennálló inség városunkban is oly nagy, hogy a megállapított összeg elköltését a legkomolyabb szociális érdekek teszik szükségessé*” — magyarázta ugyanakkor Balassagyarmat polgármestere a város szűk befektetési költségvetését Gyermekegyi láz, diftéria, tuberkulózis, főleg pedig a tífusz- és vérhasjárvány miatt a közegészségügyi viszonyok a vármegyei főorvos szeptemberi és októberi jelentései szerint kedvezőtlenek, valójában botrányosak. Több helyen becsukták az iskolákat. Mi az oka, hogy ilyen alkalmatlan időben mégis kuruc ünnepet ültek itt?

Leventék, cserkészek, tanulók sokasága, sok ezer ember a környékbeli s távolabbi falvakból, s ott voltak Budapest közeleti, nevezetes személyiségei. A lapok országos megmozdulásról írtak. Felépítették a fejedelem dízsátrát, az emlékmű előtt kuruc ruhás gyerekek, huszárok, díszhajdúk álltak, az autók és úri fogatok ontották az előkelő közönséget, nem egy előkelőség díszmagyarja vagyont érő, a Nógrádi Napló tudósítója áradozva írt „a daliás kuruc időket elővarázsló” prémes, ékköves, meggyzsin, lila, fekete menték szinpompájáról. És ötszáz népviseletbe öltözött menyecske és lány vonult el katonásan.

Ez az első kuruc ünnepség, amelyet mozgóképre vettek, és mozivászonon láthatott az ország.

Valójában az új miniszterelnök, Gömbös első vidéki útjának görögtüzes álkuruc ünnepsége volt. Nem akarok politikát hirdetni — kezdte beszédjét, és azonnal politikát hirdetett: „a nemzeti öncélúság jegyében”. S a többi szónoklat is: Rákóczi nevével kezdték, Károlyi Sándor dicsőítésével folytatták és a szatmári megegyezést éltették. Sűrűn szóltak a jobbágyságról, és elhangzott már Esze Tamás neve is. De hogyan? „*Nem azt latolgatták, hogy mennyit ad nekik a haza — olvastuk az egyik szónoklatot —, hanem ősi virtusokra hallgattak, amely nem engedte, hogy bárki is megelőzze, meghaladja őket a haza iránti önfeláldozó kötelesség teljesítésében.*” Horvát István neve (Pászthóy előnévvel) a csatatéren elesett másik két tiszttel együtt felkerült az emlékműre, de hogy jobbágykatonáinak földet foglalt, és ki is volt valójában ez a kapitány, arról senki nem beszélt. A kuruc szabadságharc hagyományát igazságából kiforgatva és összezavarva, demagóg frázisokra váltva, az országvesztő aktuálpolitikai program vitorlájába próbálták fogni. A történeti valóság elemei hamisítványokkal keveredtek össze:

„*Regösök énekeltek Tinódi és kuruc dalokat, majd a hegyeknek ismerős tárogatószóló ringatta a daliás kuruc korbá a hallgatókat.*” Hogy a Kodály szavaival „sokoládé színű, hangú”-

nak titulált tárogató a Schuhanda hangszergyár üzleti vállalkozását dicséri? Hogy a „kuruc” műdalok rontják a közízlést és értelmetlenek? Ki törődött azzal.

Rákóczi a romhányi csata előtt magyar, latin és francia nyelven szolt vitézeihez: a meghátráló tiszteket a katonák lövjék le. Viszonylag egyetlen csata sem követelt annyi áldozatot, mint a romhányi ütközet. De ki emlékezik meg minderről? A sebesültekről, özvegyekről, árvákról?

Ki emlegeti 1932-ben a jobbágyvitézek áldozatait? A Rákóczi felszabadító ígérteit is bőséggel idéző katonafolyamodványok már megjárták a tudósok asztalait, és nem kaptak hitelt.

Feljegyezték, hogy a romhányi csata forgatagában lengyel katonák „ubi est Princeps?” kiáltásokkal keresték a fejedelmet. Hol van Rákóczi? — kérdezhették sokan az 1930-as évek előrehaladtával. Mert a valóságos kuruc hagyományra akkor lett volna igazán szükség, mikor már a tűzvész égette a haza küszöbét. Önvizsgálatra, józan számvetésre, közösségi összefogásra sarkalló. Rákóczi a társadalom kivetettjei élén indított szabadságharcot az ország békéjéért, jobbágykatonák osztályharcos követelésére börtönbe csukatta a nemesi előjogokat védő grófit, a népet szipolyozó tisztet, a hatalmaskodókat; védelmébe vette a zsidókat; nem tűrte asztalánál az ételmaradékot, különösképpen ellensége volt a részegeskedésnek; vashámorok, malmok, üveg-officinák munkáját figyelte; a maguk hasznát nézőket, az ország vagyonával hűtlenül sáfárkodókat keményen büntette; elrendelte, hogy „mind gazdagnak, mind szegénynek egyenlő léven mostani hadakozásunk célja, annak terhét és súlyát mindnyájan egyenlőképpen viseljék”. A németek ellen harcba szólító első szavára csak innen, Nógrád községből tízen, Fülekről harmincöt, Kazárról négyen, Gyarmatról huszonkilencen, Losoncra huszonötven fogtak fegyvert; szövetséget akart a szomszéd-országokkal, tudta, egyetlen ország sem vívhatja ki egyedül szabadságát; I. Péter szövetségese volt, és ha el nem árulják, cserben nem hagyják ügyét, elnyerhette volna az ország békéjét.

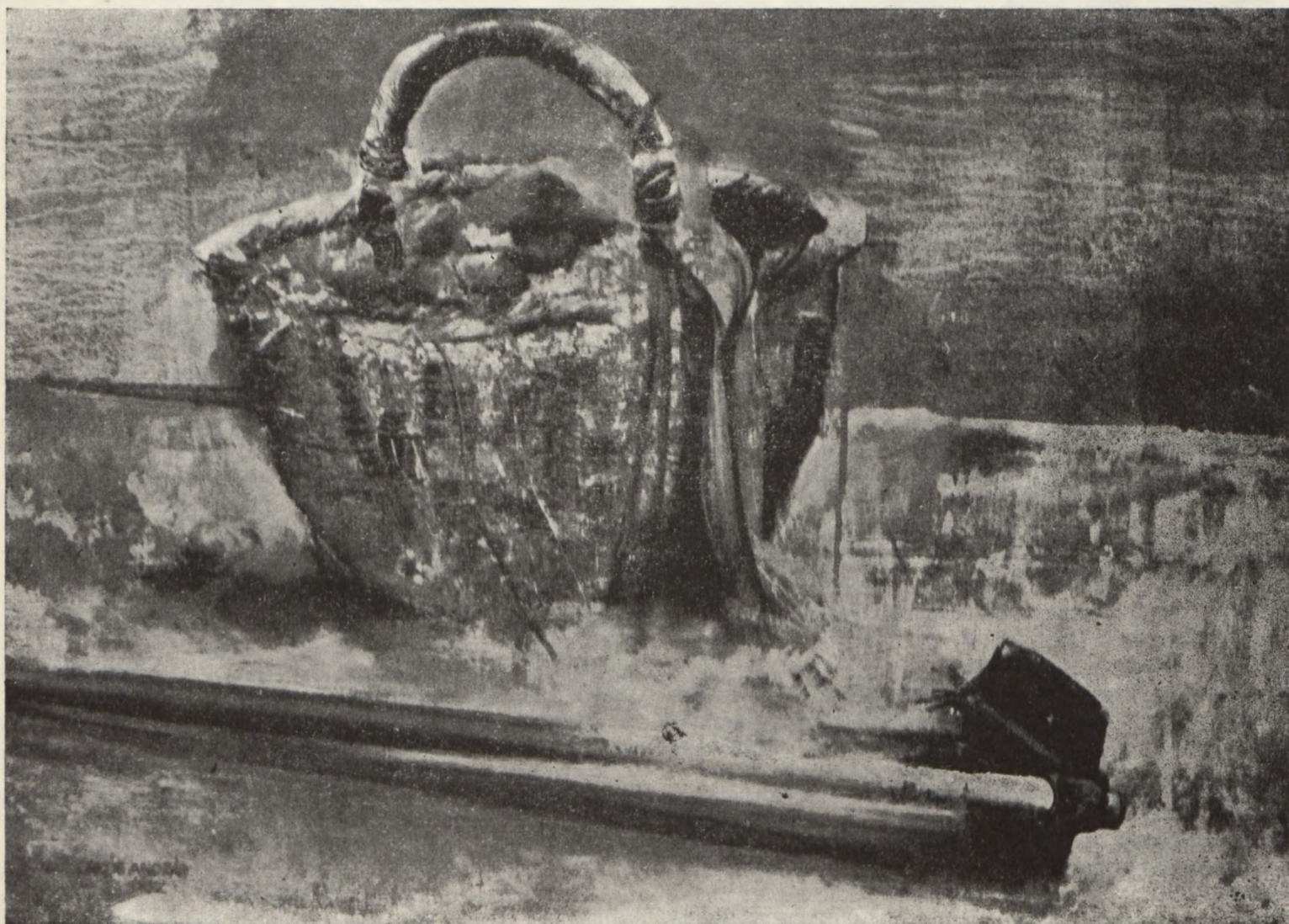
Nemcsak sejteni, nemcsak érezni, tudni kellett volna mindenkinek, aki nevét ismerte ebben az országban, hogy egyetemes európai mértékkel harcolt, amint ő mondta: „édes magyar nemzetéért”; teljes erejével küzdött az előítéletek súlya, a kiváltságok kegyetlensége, az önzők ostobasága ellen, a szétziláló megáláztatások ellen, hogy a tűzvész tanúi ne lehessenek áldozatok.

Hogy az elárultatás nem törte össze, kegyelmet nem fogadott el, jobb — írta —, „mint a hóval fedett vesszőszál várunk újulásunkat tavaszunkon”.

AZ ÉLŐ RÁKÓCZI

Ma már jobbágykatonafolyamodványok, történeti énekek, naplók, feljegyzések sokaságából ismerjük Rákóczit. Feltárult az eddig ismeretlen kuruc világ: jobbágyok, bújdosók titkos szervezkedése, országfordító nagy vállalkozása. Mikor a Tiszaáton Esze Tamásék szervezkedtek, itt Nógrád vármegyében is titkos gyűléseket tartottak a parasztok, és tiltakoztak a vármegye hatalma, s a Habsburg császár mérhetetlen sokaságú adója megfuarterhe ellen. Rákóczi kiáltványaira itt Nógrádban tizenkettő híján összesen fél ezer jobbágy és kétszázöt nemes és armalista fogott fegyvert. Itt is (mint másutt az országban) a jobbágyok megtagadták a földesúri szolgálatot, és az ország szabadságával együtt saját szabadságukért is harcoltak. Sokan szolgáltak Rákóczi palotás ezredében, Ocskay seregében, meg a híres Szabó Máté és Bercsényi Miklós zászlói alatt. Rimaszombati Gyürky Pál szépen megfogalmazta, hogy: a fejedelem nagy vállalkozását csakis a jobbágykatonákkal együtt valósíthatja meg.

„Isten Nagyságodat — írta Rákóczinak 1706. augusztus 1-én —, keserves számkivetésének bújdosásából szegény hazánk régen elnyomott szabadságának felállítására ki hozván, de mint hogy azon szabadságnak helyre állítása egy könnyen véghez nem mehet, hanem Nagyságod szerencsés, erős, győzedelmes fegyvere által és sok Nagyságod igazán hazája mellett serényen

táborozó vérét kiontani nem szánó haza fiai által." Súlyosan megsebesült, „békével senyvedem, édesnek tetszvéen sebeim édes hazám miatt rajtam esvén”, de segítséget kér, mert szegény, „egyebet fiaimnak véres sebeim emlékezésinél nem hagyhatok”.

Rákóczi nemcsak segítette a hozzáforduló, sebesült vitézeket, hanem országosan gondoskodott a jobbágykatonaságról. Szécsényben (1705 szeptemberében) az országgyűlésen döntést hozott a jobbágykatonaság felszabadításáról, a nemesi ellenzék azonban még megakadályozta, hogy törvényre emeljék ezt a végzést. Nemcsak a csatatereken folyt a harc. A földesurak viszsza követelték jobbágyaikat a zászlók alól, és sokféleképpen terhelték a fegyvert viselők hozzátartozóit. Bial Péter héhalmi jobbágykatonát azt panaszoja a fejedelemnek, hogy pozsonyi rab-ságából nemrég szabadult, földesura, Balassa Ádám mégis „felette kegyetlenkedik” rajta, s négy évre visszamenőleg követeli a dézsmát. A kérvényen ott a fejedelmi végzés: utasítja a földesurat, hogy hagyjon fel követelésével.

Rákóczi országépítő munkájának legjobb segítője néhány művelt köznemes volt. Közülük többen nógrádiak: Ráday Pál, Nógrád vármegye főjegyzője, Rákóczi bizalmas titkára és diplomatája, Bulyovszky Dániel, egyike azoknak, akik a nemesség megadóztatását javasolták.

Közteherviselés, ezt a szavunkat Rákóczitól kaptuk, 1707-ben az ónodi országgyűlés kimondta, hogy a nemesség is fizessen adót.

Vajon hány nógrádi jobbágykatonát állott fegyverben 1708 végén, amikor a sárospataki országgyűlés törvényt hozott: a fegyverviselők unokái is szabad emberek lesznek és szabad földet kapnak letelepedésre.

A romhányi emlékmű számunkra azok emlékét hirdeti, akik harcoltak a hazáért és a szabadságért. Csak néhányuk nevét ismerjük.

„Minek utánna országunknak szabadságáért fel fegyverkezett vitézeknek zászlaja alá íratam, tehetségem szerint hűséggel szolgáltam... a télen Romhártnál lévő harcon több vitézekkel együtt... annyira megsebesítettem, hogy... kezemnek meggyógyulása felől semmit sem remélhetek... Tóth György hajdú.”

„Az én uram ennek az mostani ügynek eleitől fogvást Fel-séged hűségében az hadban szolgált. Most közelebb a vadkerti (romhányi) harcon szegény elesett. Négy árváimmal maradtam... Lengyel István özvegye.”

Ma Rákóczi háromszáz esztendő rézbölcsoje körül már olyan fiatalok állnak, akik jobbágyrendeleteit, a Brezáni páten-s országos egységet követelő mondatait idézgetik. A valóságos kuruc világot ismerhetik meg: az áldozatkészség, a derekasság, hazaszeretet példaképeit.

Ráday Pál a Nemes Ifjak Társaságába lépők felavató ün-nepségén azt mondta, hogy a fejedelemben, mint egy tükörben, a királyi tulajdonságokat szemlélhetik a szolgálatába felvett if-jú testörök. Királyi tulajdonságok? Lapozzunk Rákóczi levelei, írásai között: „Bárki légy ne dicsérj, ha megírod életem törté-netét”, „Munkára születtem, munkában telik minden gyönyörű-ségem”.

„Megvetem a fecsegőknek itéletét, akik nem lépnek be a szobámba, amikor dolgozom, és nem tudják, hogy akkor intézem ügyeimet, amikor az alvók alusznak, a részekek isznak.”

„Az ország ifjúságát nevelni akarom, művelt erkölcsökre szoktatni.”

„Hazámban lelem egyetlen gyönyörűségem...”

„Ha számkivetésbe megyek, megmarad a remény, mert utol-só lehelletemig megörzöm a nép szeretetét, mely a nép szívében mindig élni fog irántam...”

Csak most kezdenek feltárulni előttünk a kuruc hagyomány igazi értékei.

A romhányi emlékoszlop legyen emléke Rákóczi Nógrád megyei híveinek, jobbágyoknak és végvári vitézeknek, mind-azoknak, akik megalkuvás nélkül küzdöttek az ország önállósá-gáért és a társadalmi haladásért.

R. Várkonyi Ágnes

Csata a Lókos-patak mellett

A század elején Chobot Ferenc, Romhány község tudós es-peres-plébánosa megírta egyházközsége s benne a romhányi csa-ta történetét. Számunkra azért is értékes ez a munka, mert meg-különböztetett gonddal gyűjti egybe a néphagyománynak a csa-tával kapcsolatos adatait. Ha olvasásakor mégis hiányérzetünk támad, az leginkább azért van, mert a szerző nem lépte át plé-bániája határait. Nem „ment át” például a szomszédos Érsek-vadkertre, ahol ugyancsak maig tartó nyomokat hagyott a Fe-jedelem utolsó jelentős csatája.

Érsekvadkert határában a Lókos-patak partján fekvő dűlőt a *Sírpatak* névvel illeti a nép.

A névhez egy egész monda fűződik. Szövege a ma is eleve-nen élő változatokból a következőképpen rekonstruálható: „A Sírpatak területe a XVIII. században mocsaras, patakocskák szabdalta terület volt. A kuruc—labanc háborúk idején nagy ve-reséget szenvedett itt a fejedelem. A kuruc sereg Romhány fe-lől tartott Érsekvadkert felé. Rákóczinak a kisbodonyi hegytetőn volt a parancsnoki épülete, amely még most is megvan romjai-ban. Innen irányította a harcokat. A labancok Gyarmat és Pa-tak irányából jöttek, majd a Vadkert és Patak között levő nagy és kis katlan árnyékában húzódtak meg. Az elsőben a vezérek, a másodikban a legénység sátrai helyezkedtek el.

Mindez 1710-ben történt. A labancok benyomultak Vadkert-re is, mindenféle állatokat, baromfiakat koboztak a lakosságtól. Ekkor jelent meg a kuruc sereg Rákóczi Ferenc vezetésével, és a Lókos-patak mellett ütközött meg az ellenséggel. Nagy volt a mérszárlás, öldöklés. A labancok túlerőben voltak, és legyőzték a kurucokat. Rákócziék kénytelenek voltak letenni a fegyvert. Ennek a csatának az idején nem víz, hanem vér folyt a Lókos-ban, s a beléje futó erekben. Ezért mondta Rákóczi a fegyver-letételkor: Sírvatok, patakok! Erről a szólásról kapta nevét ez a mocsaras vidék. A kurucok visszavonultak, a labancok viszont megünnepezték győzelmüket a vadkertiek nagy bosszúságára.”

Népi mondáról lévén szó, a teljes történeti hitelességre még csak gondolnunk sem szabad. A hiedelem lényege azonban min-denféleképpen figyelmet érdemel. A részletek módosulhattak, emelhet-e őket a mese síkjára az idő, a környékbeli nép meg-győződése azonban változatlan maradt: a Lókos-patak a Rákó-czi-féle felkelés *Sírpatakjává* vált. Így szól bele a nép abba a vi-tába, amely szinte mindmáig zajlik a romhányi csatáról: — Győ-zött vagy veszített Rákóczi a romhányi Kurucmezőn?

„VADKERTET MEG FOGOM PRÓBÁLTATNI”

A romhányi csata helyét és szerepét a Rákóczi-féle szabad-ságharc menetében csak akkor ítélni lehetjük meg helyesen, ha tisz-tában vagyunk annak előzményeivel és a következményeivel. Mi volt a célja, s mi volt az eredménye a Lókos melletti ütközet-nek?

1709 utolsó hónapjaiban már meglehetősen rosszul állt a szabadságharc ügye. Nincs többé *hurivari*, nincs többé bizodal-ma a kurucnak. A szerencsétlen nagyszombati és trencsényi üt-közet következtében Rákóczi kiengedte kezéből a Felvidéket, Ra-butin megszállta Erdélyt, Esterházy Antal pedig kikényszerült a Dunántúlról.

Míntha az ország belefáradt volna a hosszú évek óta tartó harcba. A sereg egyre apadt. Sokan elfordulnak a fejedelemtől. Szerte a hazában arat a Törökországból ideszármazott pestis, az iszonyatos „gugahalál”.

A szabadságharc kilátásai külpolitikailag is kedvezőtlenre fordultak. A malplaqueti csata után a franciákat nem érdekl-i már a magyar szabadságharc ügye. Nagy Péter ekkor még nem segíthetett. Az egyetlen támogatást azok a lengyel és svéd ka-tonák jelentették, akik a poltavai csata után Magyarországra jö-vő Rákóczinak tettek hűségesküt. Ezek az „auxiliáris hadak” azonban nem képviseltek nagyobb haderőt.

Ebben a helyzetben Rákóczi egy utolsó nagy támadó hadjá-ratra szánja el magát. A célja az, hogy áttöri a Felvidéket lezá-

ró császári vonalakat. A hadművelet sikere még fordulatot adhat a szabadságharc ügyének. A győzelmek nyomást gyakorolnának a halogató politikát folytató bécsi udvarra; s elősegítenék a döntést vagy a béketárgyalások, vagy a végső katonai megoldás irányában. A Duna-kanyarodástól Vadkert, Szécsény, Losonc, Rozsnyó felé haladó császári vonal áttörése annyit jelentene, hogy a kuruc seregek kiszabadulnának a számukra szinte börtönné tetsző Duna—Tisza közéről, s ez ismét önbizalommal töltené el őket. Mindehhez hozzájárul még, hogy a sikeres áttörés felmentené a Felvidék legerősebb várát, a még kuruc kézen lévő Érsekújvárt, s ennek bekapcsolódása a hadműveletekbe további impulzust adna a felszabadító hadjáratnak.

Tulajdonképpen ez az utóbbi momentum szabta meg a támadó hadjárat irányát. Amikor a fejedelem 1709 végén értesült arról, hogy Esterházy Antal 3000 emberével kiszorult a Dunántúlról, s átkelve a Dunán, Érsekújvár körletébe érkezett, úgy döntött, hogy ezen a vidéken kísérli meg a császári postierunok áttörését. Egészen pontosan: Vadkertenél.

A fejedelem hadvezérhez illő alaposággal gondolta át a teendőket. Tudatában volt annak, hogy a császári vonal legerősebb két pontja éppen Vadkert és Szécsény. Azt is tudta viszont, hogy helyőrségeik zöme az Érsekújvár felé tartó Esterházy után nyomakodott, az alkalom tehát igen kedvező a támadásra. Tervéről január 14-én értesítette Esterházy Antalt: „Noha, Kegyelmedet... igyekezetemről tudósítottam: mind azon által ezen órában legbizonyosabbat értevé Vajda Andrásról, hogy a losonci, szécsényi és vadkerti lovas ellenség, az kiket ü Gyarmatnál előtalált, Kegyelmed után indult — azért én is minden várakozás nélkül hónapi napon Vadkert felé megyek, és onnan egyenesen az ellenség nyomán; mely, ha azóta onnan vissza talált volna nyomakodni: Kegyelmed az egész haddal gyűjjön nyomában...”

A terv tehát világos. A helyőrség nagy részét nélkülöző Vadkert viszonylag könnyen bevehető. Ha közben visszatérnének az üldözők, egyszerre két tűz közé kerülnének. Ennek az elgondolásnak a jegyében indult meg január közepén a fejedelem, hogy Eger környékén egyesített seregeivel a Mátra-hegylánc fedezékében végrehajtsa a „vadkerti próbát”.

„UTOLSÓ KARDOT VONTANAK KI”

Január 21-én, Kállón a fejedelem megtartotta utolsó hadízüszemléjét. Titkára, Behiczky Gáspár szerint biztosította katonáit, hogy „mind szerencsében, mind szerencsétlenségben velek leszen, s velek élni, halni kíván, gondolkozzanak; utolsó kardot vontanak ki... tovább nem szaladhatnak...” Másnap, korán reggel megindultak a hadak Vadkert felé.

Szemtanúk és magyarázók egybehangzó véleménye, hogy a Romhánynál lezajlott csata váratlan találkozás következménye volt. Táborhelyet kereső francia tisztek jelentették Rákóczinak, hogy Vadkert irányából császári csapat közeledik. De Sickingen altábornagy, a szécsényi, illetve a vadkerti helyőrség parancsnoka sem gondolhatta, hogy Rákóczi egész seregével találja magát szembe. 1500 emberével legfeljebb Károlyi Sándor 1000 fős előcsapatára számíthatott.

A találkozás véletlensége magyarázza az erőviszonyok egyenlőtlenségét is. A Lókos partján *nyolcszoros túlerőben* volt a kuruc sereg. Az más kérdés, hogy a csapatok zöme nem vett részt a harcban, mert Rákóczinak az ellenség felvonulása miatt már nem volt módja a patakon átirányítani őket. A csapatok aktivizálása tehát szintén a találkozás váratlanságától függött. Mint ahogy a csata egész kimenetelét is az határozta meg elsősorban, hogy a fejedelem nem bírt úrrá lenni a véletlenek sorozatán.

Íme, máris itt vagyunk a romhányi csata legnagyobb talányánál. Miért nem vetette harcba Rákóczi az egész hadseregét? Azt még csak el tudjuk képzelni, hogy a szembekerülés meglepetésszerűsége miatt nem állíthatta csatarendbe minden katonáját. Tudomásul vesszük azt is, hogy az ellenség csekély létszáma nem igényli a tizenkétezer fős sereg minden harcosát. De amikor a hadiszerencse megfordult: miért nem adott parancsot a fejedelem? A sereg döntő többsége Bodonynál állt mozdulat-

lanul. Átvonulhatott volna a községen — a déli hídon keresztül, s az északi kijáratnál beavatkozhatott volna a küzdelembe. A harcba szólító parancs azonban elmaradt. Hogy miért? Erről nem szól sem a fejedelem, sem az az egy-két szemtanú, aki hírt adott az eseményekről.

A források szerint Rákóczi az ütközet kezdetén rendkívül határozott volt. Az első győzelmes hadmozdulat után azonban — amikor a fejtelenség és a zűrzavar általánossá vált — többé egyetlen parancs sem hangzott el ajkáról. Illetve: a hátrálót még ő maga verette.

Magyarázható-e egyáltalán a fejedelem erélytelensége a romhányi csata irányításában? Emlékiratai tanúsága szerint jól érzékelt a harcmező szeszélyesen változó eseményeit. Világosan látta a történeteket. Feltételezhetően az intézkedésekre vonatkozóan is megszülethetett benne valami. Mégsem adott parancsokat.

Visszaemlékezéseiben megkísérli a magyarázatot, de az — különösen, ha elvonatkoztatunk a látvány okozta lelkiállapottól — nem nyugtat meg bennünket. Elmondja, hogy nem fejezték be az ellenség megverését, hanem mindenütt magára hagyták. „Hacsak egy kicsit is tapasztalt tisztekkel lett volna dolgom, ugyan ezen a helyen ütöttem volna tábor, előttem a patakkal. De ez nem olyan terv volt, amelyet az én tisztjeimmel végre lehetett volna hajtani.”

Tagadhatatlan, hogy a szabadságharc folyamán sokszor kiűnt Rákóczi tisztjeinek a hadvezetésben való járatlansága. Az is tény, hogy katonái zsákmányoló-fosztogató kedve együtt nőtt a harcokban való sikertelenséggel. De mindezt nagyon jól tudta a fejedelem. A „vadkerti próbát” mégis vállalta — ezzel a hadsereggel is. Nyilvánvalóan azért, mert az előbb említett gyarlóságok hátrányait a jól kidolgozott haditerv enyhítette volna. A Lókos melletti csata menetén talán azért nem akart fordítani, mert belátta, hogy a váratlan találkozás az ellenséggel a véletlenek olyan sorozatát indította el, amelyen tudatlan tisztjeivel, elvadult, zsákmányra éhes katonáival nem tud már úrrá lenni. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Rákóczi nem Romhánynál akart támadni — délután kettőkor, hajnal óta tartó menetelésből közvetlenül, hanem Vadkertenél, másnap reggel, kipihent hadsereggel. S amíg a „vadkerti próba” előkészítését éppen az átgondoltság és céltudatosság jellemezte, addig a Lókos melletti váratlan „kardkivonás” végig nélkülözte a központi irányítást.

„GUTTÁHOZ AZON ESTVE SZÁLLOTTAK”

A fejedelem seregei 1710. január 22-én egy óra körül érték el Romhányt. Az ütközet maga két óra után indulhatott meg. Rákóczi két lineában állította fel a patakon átjutott egységeket. A jobbszárnyra, közel a víz mellé, a tiszántúli csapatok és a regularis hajdúk kerültek. Középen a svéd segédcapatok, s a bal-szárnyon a lengyelek várták az ellenség támadását. A császári lovasság rohama a víz melletti jobbszárny gyalogsága ellen irányult. Ezt látva a lengyelek félhold alakú mozdulattal bekerítették, s a patak mocsaraiba nyomták a császáriakat. És amikor megindultak a középen álló svédek is, az ellenség veszett menekülésbe kezdett. Ez volt az a pillanat, mikor a csata képe a kurucok győzelmét mutatta.

Most következtek azonban a bajok. A lengyel átkarolás anynyira jól sikerült, hogy a jobbszárnyon lévő kuruc gyalogság is szinte a mocsárba szorult. Így aztán nem tudott előrenyomulni, s lemaradva, messziről tüzelt az ellenségre. (A jobbszárnyat egyébként Bagossy ezredes vezényelte, aki a fejedelem szerint nemigen tanulta meg a hadimesterséget)

Nagyobb baj volt ennél, hogy a harctéri siker megroppantotta a kuruc sereg fegyelmét. A történetekről Rákóczi még a csata napján levélben számolt be Bercsényinek: „... Akkor — az magyar böcsületes szokás szerint — hátulja az hadunknak az prédának esvén: reá rohant véletlen az tűz körül valami csuport német, azokat puskázással confosióban és szaladásban hozta: szét ment az prédával. Azt a regularis idegen had nem tudván, micsoda? — megfordult; a szédült magyar elment!”

Rákóczi még maliciózan megjegyzi: „Nyeresége untig elég

volt minden nemzetségnek; az credenciáját (pohárszékét) is az generálisoknak eladták már a tatárok”.

Az, hogy a magyar sereg hátulja és jobbszárnya már csak a fosztogatással törődik, nem kerülte el a császári lovasság bal-szárnyán parancsnokló Saint-Croix tábornok figyelmét. Maga köré gyűjtötte a mocsárból kivánszorgó, s a környező dombokra menekült katonáit, s vakmerően bevágtatott a lengyel—svéd előrenyomulás és a jobbszárnyon történt lemaradás miatt támadt részbe. A hirtelen támadás teljesen szétzilálta a kuruc hadállásokat, s a harcot már korábban abbahagyó hajdúk rendetlenül özönlöttek vissza a bodonyi út irányába. Hamarosan a svédek is követték őket.

A dolgokat azonban még mindig meg lehetett volna fordítani. Igaz ugyan, hogy Saint-Croix sikeres rohama után a császári lovasság ismét gyülekezni kezdett, de most újabb, eddig érintetlen kuruc huszárezredek közeledtek Bodonytól a híd felé. Erre a lengyelek is eszméltek, abbahagyták a fosztogatást, illetve a visszavonulást, és a fejedelem utasítását várták. Az összecsapás azonban elmaradt. A huszárok — ahelyett, hogy rárontottak volna a tömörülő ellenségre —, érthetetlen módon megálltak. A fejedelem, mindezt látva, lesietett a dombról a hídhoz, de Károlyi Sándor lebeszélte a közbelépésről. Így hát végül is hátrálót veretett.

Emlékirataiban Rákóczi a visszavonulást a következőképpen jellemzi: „... nem fejeztük be az ellenség megverését, mert amint a patak hídján és gázlóin átmentünk, mindenki megállt, és a megrémült és megzavarodott ellenség meg sem mozdult”.

A támadásra kész kuruc huszárezredek tehát megálltak a pataknál, az összegyülekezett ellenség pedig megzavarodva meg sem mozdult. A jelenet több mint érdekes. Mi lehet a magyarázata a szembenálló felek eme furcsa viselkedésének?

Lehet, hogy a Migli-eset az oka mindennek. Miről van szó? Egyes források szerint egy tucatnyi császári katona, a Viard-ezred Bánkon elhelyezett helyőrségéből — lehet, hogy részegen — a déli órákban Migli kapitány vezetésével Romhány felé indult. Amikor meghallották a Lókos árterületén folyó csata zaját, elővigyázatosan elrejtőztek az erdőben. Majd látva Sickingen seregének a felülkerekedését, iszonyatos láрма és trombitálás közepette ők is rohamra indultak. A kurucok — immár a patak túlsó partján — azt hihették, hogy egy újabb császári sereg előőrsői jelentek meg, s a meglepetéstől leálltak. Végül is talán ez volt a fő oka, hogy a tartalék sereg bevetése ismét elmaradt. Lehet, hogy Sickingen katonái ugyancsak Migli kapitány csapatától ijedtek meg. A már leszálló tél-alkonyi ködben nem ismerhették fel, hogy barát vagy ellenség zúdul le a domboldalon. De az is lehet, hogy egyszerűen a parton álló tízezer főnyi sereg látványa ijesztette meg őket.

A Bercsényinek írott levél megenged egy másik lehetőséget is. A fejedelem szerint: „Amely része az ellenségnek szaladásal salválta (mentette) magát: Szécsény és Vadkert között levő vigyázó porta szemközben akadván véle — azokból is alkalmassint lecsapdoztak. Mennyi számú vezett? Még nem tudhatni; —, mindjárt a harc után pro recognitione (a halottak felderítése céljából) jártak tisztak az harchelyre: 200-ig való magyarnál nem találtak —, a német rakáson omolva feküdt”. (Egyébként ez az utóvédharc zajlóhatott le a Sírpaták-dűlőnél.)

Ezekből a sorokból kiindulva arra is gondolhatunk, hogy a fejedelem azért nem erőltette a további harcot, mert — hite szerint — a Szécsény és Vadkert között vigyázó kuruc egységek — Károlyi ezredei — majd befejezik a visszavonulót (s egyébként sem nagy létszámú) ellenség megverését. Lehet, hogy ezért nézték olyan nyugodtan Rákócziék az immár hátukat mutatókat, s mint akik jól végezték dolgukat, „Guttához azon estve szállottak”.

TE DEUM — MINDKÉT RÉSZRŐL

A győzelmet mindkét fél magának vindikálta. Sickingen a csatát követő napon hálaadó istentiszteletet celebráltatott az érsekvadkerti templomban. Rákóczi pedig így írt Esterházy Antalnak: „... mink is szintén úgy elénekelhetnénk az Te Deum

Laudamust, mint az francia az elmúlt nyári harcáért... mert mind magunk nemzetbeli hadainknak, mind az idegen nemzetbeli hadainknak nemhogy fogyott volna, de nevededett szívek...”

A fejedelem később is inkább győzelemnek, mint vereségnek fogta fel a romhányi csatát. Néhány héttel később Pápai Jánoshoz írott levelében olyan *győzelemről* beszélt, amely „teljességre nem mehetett”, s seregei „az ellenséggel újabb és csakhamar következő ütközetre készek...” Még az emlékiratokban is — az előbb már idézett részben — az ellenség be nem fejezett megveréséről szól. Úgy tűnik, hogy Rákóczi hívei között mindenfelé a győzelem híre terjedt el. Vizaknai Briccius György, kolozsvári főorvos például Erdélyben értesült a dolgokról: „Ez alatt a fejedelem Károlyi Sándorral együtt megütközik a német erővel Vadkertenél, s megveri a németet, két generálisok, Czinkinger és Crea elesik a harcon, a kurucokban is sok elvész”.

Thaly Kálmán, a kuruc kor neves szakértője szintén győzelemnek tekinti a romhányi csatát. Hivatkozik az egykorú történetíróra, Kolinovicsra, aki „Rákóczi kitűnő győzelmeként” jellemzi a Lókos partján történeteket. Thaly Kálmán szerint Rákóczi tévedett, amikor nem fogta fel a *teljes* győzelmet. Döntő érve: a csatában elesettek száma a németeknél négyszer nagyobb, mint a kurucoknál. Egyébként is, az ütközet elérte a célját: az Érsekújvárral való kapcsolatot Rákóczinak sikerült megteremtene.

Ma inkább hajlunk affelé, hogy Rákóczi csatát veszített Romhánynál. Érdemes idéznünk az 1973-ban kiadott *Rákóczi-tükör* egyik lábjegyzetét: „A romhányi ütközet 1710. január 22-én, amelyben mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet. Valójában a kuruc sereg maradt alul, mert Érsekújvárral nem tudta a tartós összeköttetést helyreállítani, s így a bányavárosok visszafoglalásáról is le kellett tennie”.

A *Rákóczi-tükör* felfogásánál azonban tovább kell lépnünk. Ha a győzelem vagy vereség kérdését megnyugtató módon akarjuk eldönteni, akkor *minden vonatkozásban* meg kell vizsgálnunk, hogy megfelelt-e a csata a hozzáfűzött reményeknek, vagy pedig nem. Az Érsekújvárral való kapcsolat csak *egy* volt ezek között a remények között.

A „vadkerti próba” — amely végül is Romhánynál teljesedett be — egy nagy támadó hadjárat első lépéseként szerepelt Rákóczi terveiben. Hadászati feladata az volt, hogy rést vágjon a Felvidéket uraló császáriak keleti vonalán, s ezzel megteremtődjen a visszafoglalás lehetősége. Bárhogy tekintjük is: ezek a remények a Lókos melletti ütközet során meghiúsultak.

Erkölcsei, politikai elképzelések is ösztönözték a fejedelmet erre a támadó hadjáratra. A szövetkezett rendeket ki akarta juttatni a Duna—Tisza-közérről, hogy visszatérjen a régi önbizalom, s vonzóvá váljék újra a szabadságharc ügye. A sikeres előrenyomulással döntésre akarta vinni a dolgot az udvarral; véget akart vetni az elfásulásra építő császári hadviselésnek. A romhányi csata ezeknek az elképzeléseknek a kudarcát is jelentette.

A Vadkert felé irányuló támadó hadjárat, Rákóczi utolsó nagy erőfeszítése a szabadságharc hanyatlásának megfordítására, nem sikerült. A romhányi harcmezőn — látva csapatai fegyelmezetlenségét, tisztjei tudatlóságát — végérvényesen megbizonyosodott arról, „hogy a német ellen reguláris had nélkül nem boldogulhatunk”. Persze, nem azonnal, hanem lassanként, fokozatosan; ahogy egyre nyilvánvalóbbakká váltak a harcmezőről való elvonulás következményei. Hiszen szeptemberben, Érsekújvár kapitulálásával a „vadkerti próba” egyetlen eredménye — a várral való összeköttetés — is megsemmisült. Hovavább, nem maradt más reménye, mint a szász király ígért segítsége, s Nagy Péter jószándéka. De a szabadságharc ügyét már nem lehetett megmenteni. A kuruc sereg küzdőszellemé Romhány után végzetesen megtört. Ezért is van igaza a vadkerti mondának: a Lókos a Rákóczi-felkelésnek valóban *Sírpatákja* volt.